

ЛОУРЕНС ВІЛСОН

ВИДОВИЩЕ, ВІД ЯКОГО ХОЛОЛА КРОВ

Документальне оповідання¹

З англійської переклав Андрій Євса

Під час Першої світової війни есмінці флоту британської метрополії виконували різні завдання – боролися з контрабандою, займалися розвідкою, забезпечували прохід протокою Ла-Манш до Франції транспортних суден з військами, полювали на німецькі підводні човни, а пізніше супроводжували конвої. Більші кораблі, що базувалися на східному узбережжі Шотландії та на базі Скейп Флоу² (Scapa Flow) в Оркні, мали завдання блокувати виходи з Північного моря, щоб німецькі рейдери не могли виходити до Атлантичного океану й, по можливості, примусити головні морські сили ворога діяти. Постійні навчання, постійна бойова готовність разом з довгими місяцями й роками чекання на бойові дії створювали в командах велику напругу, що послаблювалася через щедрі відпустки на берег, відпустки додому, заняття спортом та корабельними розвагами.

За таким розпорядком жила й команда одного з кораблів Її Величності Natal, першого й останнього військового корабля, названого на честь південноафриканської колонії, що залишилася відданою Британії під час бурської війни. Цей першокласний крейсер, водотоннажністю 13 550 тонн, мав на озброєнні шість 9,2-дюймових і чотири 7,5-дюймові гармати. Кораблю було десять років. Він був останній з типу тих, яких за кілька років до війни замінили лінійні крейсери. З його чотирма трохі нахиленими трубами, низьким містком та струнками лініями корпусу Natal виглядав і діловим, і красивим; більше того, він мав добру репутацію – дані його артилерійської стрільби ніким на флоті не були перевершені. А ще Natal вважався «щасливий кораблем» – його офіцери й матроси були злагодженою командою.

¹ Переклад виконано за виданням: Lawrence Wilson. Fifty True Mysteries of the Sea. – New York: Stein and Day, Incorporated, 1980 (A Sight to Freeze the Blood).

² Скейп Флоу (Scapa Flow) – велика закрита якорна стоянка, віддалена від північного берега Шотландії на Оркнейських островах: головна британська військово-морська база під час обох світових воєн. Довжина – біля 24 км (15 миль). Ширина – біля 13 км (8 миль).

Вершина його кар'єри припала на 1911 р., коли він та три інші військові кораблі супроводжували лайнер *Medina* з королем Георгом V і королевою Мері на борту до Індії на урочистий прийом, який влаштував британський губернатор на честь коронації. А зараз, взимку 1915 р., все ще очікуючи можливості разом з іншими кораблями флоту вступити в бій з ворогом, він одержав завдання вийти із Скейп Флоу у складі ескадрону крейсерів на південь до порту Айвергордон у затоці Кроумерті Фірт. Краєвид у Крометрі, оточеній невисокими пагорбами, був трохи не такий похмурий як у Скейп. Це все, що можна сказати на користь краєвиду, принаймні на той час і на ту пору року. Але місця відпочинку та розваг тут були різноманітніші. До декого з чоловіків могли приїхати дружини й пожити разом якийсь час на березі.

Зважаючи на те, що йшла війна, на випадок раптового наказу вийти в море, котли постійно трималися під паром, спостерігачі несли вахту на випадок появи підводних човнів ворога, завжди була на своїх місцях частина артилерійської обслуги. Різдво – радісне свято. Морський раціон (завжди хороший) поповнився делікатесами, мали місце різноманітні видовища. У молитві під час святкового богослужіння, як і кожного дня на флоті, починаючи з шістнадцятого століття, звернення до Всевишнього: «О Вічний Господи Боже, єдиний владика неба й моря, ... будь милостивим, прийми під свій захист нас, тих, хто служить, і флот, якому ми служим...».

Різдво припало на суботу. До наступного четверга, 30 грудня, життя гавані загалом знову повернулося до звичного розпорядку. *Natal* був один із небагатьох кораблів військово-морського флоту, що мали кінопроектор, і цього вечора капітан запросив на борт кількох осіб переглянути фільм – трьох дружин офіцерів, у тому числі й власну, та двох цивільних з трьома дітьми. Біля другої години дня вахтовий офіцер, лейтенант Деніс Філдз (син знаменитого художника епохи королеви Вікторії Сера Люка Філдза), з дозволу капітана запросив також трьох медичних сестер із корабль-шпиталю й разом з ними гостей стало одинадцять осіб.

Дві футбольні команди й уболівальники вже відбули ескадреним дрейфтером на берег грати матч між молодшими офіцерами кораблів і береговою командою, а за ними й невелика група офіцерів, щоб пограти в гольф чи просто розім'яти ноги – загалом 103 особи.

Ті, хто залишилися на борту, відпочивали після обіду, чи, користуючись вільним часом, займалися особистими справами, готувалися заступити на вахту чи вже несли вахту – чатували за підводними човнами та плавучими мінами чи обслуговуючи допоміжне оснащення.

Останніми днями погода була типова для Кроумерті – холодні шквалісті вітри, дощі зі снігом. Зараз було трохи тепліше – дув легкий вітерець, несміливо проглядало крізь хмари сонце. У бушлаті, підперезаний поясом, з підзорною трубою під пахвою, вахтовий офіцер Філдз ходив верхньою палубою, іноді прислухаючись до мелодії, що долітала з офіцерської кают-компанії, де оркестр Королівського військово-морського флоту грав для гостей капітана. Іноді він перекидався словом з кимось із тих, що були на палубі, в тому числі з містером Доунтом, боцманом.

Приблизно о 3-ій годині 20 хвилин пополудні один сторожовий катер брав паливо. Ще один, щойно спущений за вказікою капітана, чекав, щоб відвезти одного з гостей на берег. Старший матрос Беркшір, старшина першого катера, підійшов на кормі до вахтового офіцера. Філдз почув його запитання: «Вибачте, сер, можна нам узяти ще трохи палива для катера?»

Відповіді Філдз не встиг. Цієї миті, рівно о 3-ій годині 25 хвилин, пролунав жакливий вибух.

Беркшіра викинуло за борт (що, між іншим, врятувало йому життя), Філдз упав на палубу обличчям униз, одяг на ньому зробився гарячим, кашкет і підзорна труба зникли. Шоками він відчув, що настил палуби раптом теж став гарячим. Десь у глибині корабля ще чулися вибухи, їдкий сморід бездимного пороху пік йому горло. Смола у швах палуби почала братися бульбашками, кипіти, світлішати й горіти.

Вибухи тривали лише кілька секунд, потім величезні спалахи полум'я з ревом вихопилися із люків офіцерської кают-компанії та вентиляційних труб верхньої палуби, підбиралися до головної щогли, вихоплювалися із гарматної башти правого борту. Спинаячись на ноги, Філдз закричав, щоб затопили кормові артилерійські погреби, але наблизитися до них було неможливо. Пожежні шланги були також зайві – насоси зникли, зникло й динамо, що давало струм для сигнальних ламп, щоб покликати на допомогу інші кораблі. За дві хвилини Natal нахилився на двадцять градусів на лівий борт і Філдз зрозумів, що корабель приречений.

Тепер чулися нові звуки – глухий гуркіт води, що заливала трюми, змішався з тріском перегородок під палубою, що не витримували її натиску. Корабель хилився. Філдз наказав членам команди, хто ще був на палубі й міг його чути, брати все, за що можна триматися у воді й покинути корабель через правий борт. Коли зробити більше нічого було не можна, він кинувся за ними, ковзнувши до трюмного кіля, що вже ставав сторч, а звідти в крижану воду затоки Кроумерті.

Понад 350 осіб, офіцери, інші члени команди, всі гості капітана, загинули протягом п'яти хвилин – убиті вибухом, спалені страшеним вогнем, захоплені зненацька й захлинулися під палубою, коли ламалися перегородки й сталеві східці, позбавляючи їх можливості рятуватися. Усіх, хто перебував на пришвартованому до лівого борту катері, роздавила масивна гарматна башта, що зірвалася зі свого місця і впала прямо на них.

Понад 300 осіб усе ж врятувалися, хоча потім ніхто не міг сказати напевне, що, чому і як відбувалося. Старший матрос Раст дрімав у кают-компанії, поклавши голову на стіл. Першим вибухом його кинуло під стіл. З цієї миті він не мав сумніву, що корабель потоне, й побіг палубою, де жили кочегари, до ще цілих східців, вибіг ними на полубак і звідти менше ніж за хвилину стрибнув у воду, навіть не знявши черевиків. Механік машинного відділення Стів Меттокс писав у котельній листа до своєї дівчини, коли пролунав вибух. Корабель здригнувся, світло погасло. Меттокс пішов навпомацки до східців, де побачив лише полум'я й дим. Як йому вдалося піднятися на верхню палубу, він пізніше пояснити не міг.

Дехто з матросів не міг повірити, що трапилося щось серйозне, поки не було вже надто пізно. Вибухи лунали в глибині корабля у кормових артилерійських погребах. Вільні від вахти в каютах у носовій частині чули лише гуркіт і відчували вібрацію. Один матрос, розбуджений товаришем, гадаючи, що це жарт, лише перевернувся на другий бік. Більше його не бачили.

Тим часом на березі закінчився футбольний матч і один із глядачів, матрос, глянув на свій корабель Natal, що стояв на якорі неподалік від футбольного поля. «Це було видовище, від якого в моїх жилах захолола кров, – писав він пізніше. – Я й тепер бачу його в нічних кошмарах... Стовп жовтого полум'я раптом вихопився з кормової частини корабля. Воно піднялося вище щогл, здавалося, навіть вище гир за ними...

Немає сумніву, що це був спалах бездимного пороху. Майже одночасно пролунав глухий вибух... За ним ще два гучніші вибухи. Корабель затремтів і почав хилитися на лівий борт. Він повільно перевертався. Ті з команди, хто на той час досягли палуби, ковзнули у воду, мов боби з лопати. Над водою з'явився кіль. За хвилину він зник».

Багато шлюпок з інших кораблів уже підбирали тих, хто вцілів. Було врятовано 4-х офіцерів і 279 рядових, але дехто помер від сильних опіків. Врятованих відвозили до корабля-шпиталю. Збереглися дві зворушливі фотокартки – на першій група приблизно з п'ятдесяти осіб біля шлюпки ранком після трагедії, а на другій, зробленій дещо пізніше, вони ж, перед відправкою до збірної пункту в Чатемі. Дивлячись на перше фото, ніхто б не здогадався, що ці люди тільки-но зазнали жахливої катастрофи. Багато з них посміхаються, майже всі виглядають статечними, спокійними, а причина, здається, зрозумілою: вони вдячні долі, що залишилися живими. Але на час, коли було зроблено друге фото, почалася реакція, і на обличчях лежав вираз смутку, близький до сліз.

Військовий суд, що відбувся у січні 1916 р. під головуванням контр-адмірала, практично був опитуванням вцілілих про причину втрати корабля і якихось висновків не дійшов, а лише висловив думку, що боєприпаси вибухнули в кормових складах і ні офіцери, ні члени команди осуду не підлягають. У такому разі, яка ж причина вибуху? Інспекція, проведена водолазами, показала – борт корабля був розірваний із середини, що виключало торпедну атаку підводним човном. Отже, малися дві головні причини спонтанного вибуху: старий бездимний порох, що зробився нестійким до надмірно високої температури в погребях, чому не було ніяких доказів, або закладка «пекельної машини» ворожим агентом чи недружелюбним робітником верфі, можливо, ірландцем-шинфейнером³, який мав намір вибухом схилити Британію надати Ірландії самоуправління.

Суд коротко розглянув таку можливість, вважаючи, очевидно, що пекельна машина, досить велика за розміром, могла б бути легко виявленою. Під час ремонту в Біркенгеді з 22 листопада по 5 грудня всі боєприпаси з Natal були вивантажені на берег. Але антисаботажні застереження були там суворими, а перед виходом у море корабель був старанно оглянутий. Більше того, вибух стався через двадцять п'ять діб, що робило теорію саботажу ще більше неправдоподібною. Отже, друга можливість не була взята до уваги і не згадана в документах слідства.

Нез'ясовний вибух Natal був забутий, поки вісімнадцять місяців потому не трапилося інше лихо.

9 липня 1917 р. Велика Ескадра, що складалася із 28 лінійних кораблів, 9 легких крейсерів, 57 ескадрених міноносців та 25 підводних човнів, разом з допоміжним флотом, транспортом постачання та плавучими шпиталями, стояла у Скапа Флоу. Один із кораблів – лінкор Vanguard, водотоннажністю 19 250 тонн, побудований за вісім років до того, мав на озброєнні десять 12-дюймових та вісімнадцять 4-дюймових гармат. Він прославився у битві при Ютленді влітку 1916 р., коли протягом вісімнадцяти хвилин вів бій із розвідувальним крейсером адмірала Шіра. Потім настав спад та довге очікування на інші дії, які так і не відбулися.

³ шинфейнери – члени партії Шин фейн, яка була створена в 1905 р. і виступала за незалежність Ірландії.

Але в липні 1917 р. така можливість ще була і в Скапа Флоу і всі кораблі флоту, в тому числі й Vanguard, були зайняті навчанням і вправами. У другій половині дня 9-го Vanguard виконав навчальну програму і став на якір серед інших кораблів ескадри. Вечір був теплий. Ті, що змінилися з вахти, відпочивали на верхній палубі, розмовляли, курили, а ближче до десятої розійшлися по каютах, трохи почитали й поспули. В тому числі й кочегар Фред Кокс та рядовий Королівської Морської легкої піхоти Джон Уільямс.

Крім офіцерів та матросів, що перебували у відпустці або з інших причин не були на борту, вижили цієї ночі лише ці двоє, та один офіцер, який помер через кілька днів. Біля 23.20 вахтові на інших кораблях побачили яскравий язик полум'я, що вихопилося з корми Vanguard біля головної шогли. За ним вихопилася гігантська вогняна куля і пролунав сильний вибух. Через секунду пролунав ще один вибух, а коли дим розсіявся, від військового корабля нічого не залишилося. Він зник. Потім на інші кораблі та навколишній берег почали дощем падати уламки – масивні шматки сталі, палаючі невизначені об'єкти, частини людських тіл. Щоб усе зібрати, всьому флоту вистачило роботи на кілька днів і ночей. На цей раз загинуло понад 880 осіб.

Знову працювала слідча комісія і знову була дискусія про температуру в порохових складах, яка з багатьох причин у воєнний час цілком імовірно була вищою норми, про спонтанний вибух бездимного пороху, про випадковий вогонь, надійність і дотримання заходів безпеки. Комісію також цікавило, чи міг ворог використати для запалення бездимного пороху радіохвилі. Експерт, покликаний висловити свою думку, сказав категоричне ні.

І все ж, ідучи навромацки, комісія змогла виключити можливість атаки підводного човна і згодом дійшла цікавого відкриття. Коли Natal був у Біркенгеді, роботи на системі охолодження складів велися трьома цивільними: кваліфікованим робітником з Чатема, слюсарем з верфі Девенпорту та бригадиром військово-морської артилерійської бази Чатема. Оскільки робота не була закінчена, коли корабель вийшов до Шотландії, ці троє залишалися на ньому й покинули його за тиждень до вибуху. Той же бригадир перебував також і на борту Vanguard у Скейп Флоу й залишив стоянку лише за два дні до вибуху.

Комісія послала за бригадиром, ретельно його допитала і була незадоволена його відповідями, особливо його заявою, що він нібито не знайомий із загальними деталями судових порохових складів. Отже, його відправили для подальшого допиту до Управління військово-морської розвідки, але запису, що допит взагалі мав місце, не існує. Мабуть, він був щасливою людиною, бо продовжував працювати на своїй роботі й через кілька років тихо помер у власному ліжку. Можливо, він уникнув суворох ґрат тому, що ніхто в Адміралтействі не вважав, що міг бути винайдений досить малий, щоб не бути помітним і мати такий довгий час детонації, пристрій, не кажучи вже про можливість використати його на кораблях Його Величності. Якщо це так, Адміралтейство помилялося.

Для людей старшого покоління ім'я капітан-лейтенанта фон Рінтелена може бути знайоме: чарівний, ввічливий офіцер німецького військово-морського флоту, який після Першої світової війни створив сенсацію у Британії своєю книгою *The Dark Invador* (Темний загарбник). Це було одне з перших видань видавництва «Penguin» (Пінгвін), і в ньому автор розповідав про свою шпигунську діяльність і саботаж. По закінченні Першої світової війни він працював у Адміралтействі в Берліні. На

початку 1915 р., його, як такого що добре володіє англійською мовою, посилають із фальшивим паспортом, як швейцарського бізнесмена, до Нью-Йорка, щоб спробувати перешкодити експорту американського військового спорядження до Британії. Один спосіб робити це був: передавати німецькому посольству інформацію про рейси пароплавів Союзників та вантажі, а звідти – таємно до Берліна для завдань підводними човнами. Інший, навіть кращий, – саботаж.

Фон Рінтельну допомогло те, що в американських портах працювало багато докерів ірландського походження, які ненавиділи Британію і завжди були готові скористатися можливістю їй нашкодити, а також те, що його співвітчизник, Доктор Шілі, винайшов запальний прилад. Він складався з порожньої свинцевої трубки, лише чотирьох дюймів завдовжки та одного дюйма в діаметрі. В центрі цієї трубки був мідний диск, а порожнини заповнювалися з одного боку сірчаною кислотою, а з другого – хлоратом вуглекислого калію. Обидва кінці трубки заливалися воском і закривалися свинцевими ковпачками. Коли, як довів Шілі, кислота проїдала диск і сполучалася з вуглекислим калієм, суміш загоралася, виділялося інтенсивне тепло, язик полум'я досягав двох футів. За кілька хвилин від приладу залишалася лише кулька свинцю.

Прилад – ідеальний для саботажу – його легко переносити, легко приховати, термін дії можна встановити, просто змінюючи товщину мідного диска. Фон Рінтельн мав великий успіх з цими бомбами, вручаючи їх дюжинами ірландським докерам у портах східного узбережжя Америки, поки, як він пізніше заявляв, вони не стали надто захоплюватися позбавленням життя, після чого він перестав їх наймати.

Діяв Фон Рінтелен лише протягом кількох місяців, коли британці виявили й хитрощами захопили його. Але щотижня так багато вантажних суден пересікали Атлантику, що не важко зрозуміти: таємниця маленької трубки могла досягти саботажників у британських портах, у тому числі в Чатемі й Біркенгеді. Була потрібна лише конкретна людина, яка мала доступ до британських військових кораблів, та один із приладів Шілі для майже руйнівного вибуху.

Цією людиною міг бути бригадир артилерійських слюсарів-монтажників, і на його рахунок могли бути не два, а три підірвані військові кораблі: лінкор Bulwark теж вибухнув у Шірнесі в листопаді 1914 р., хоча ця дата здається надто ранньою для використання свинцевої трубки. Його доля – майже ідентична з долею Vanguard: раптова смуга жовтуватого полум'я з кормового складу, цього разу під час сніданку, потім оглушливий вибух, який буквально на шматки розірвав 15 000-тонний корабель разом із 780 членами команди – офіцерами й матросами. На той час менше ніж через чотири місяці після початку війни військово-морські офіцери при розслідуванні певно не усвідомлювали можливих масштабів та способів саботажу, а тому з невинністю голуба замість хитрощів змії, вони заявляли у своїх доповідях: «Із одержаних свідчень встановлено, що вибух стався внаслідок випадкового займання боєприпасів на борту. Доказів зради чи дій ворога немає». Доказів не було, але був ключ. Робітники з верфі Чатем виконували різні ремонтні роботи на борту Bulwark якраз перед вибухом. Був причиною його загибелі нещасливий випадок, чи намір, невідомо. В той же час фактом залишається те, що протягом війни ворожий флот не страждав від подібного лиха, тоді як п'ять великих кораблів союзників підірвалося при загадкових обставинах, крім названих – італійський лінкор у Торонто у вересні 1915 р. та російський дредноут на Чорному морі в жовтні 1916 р.

Можливо, що всі ці випадки – наслідок саботажу чи навіть прямих ворожих дій, але ми не можемо бути цілком певні. Життя повне настільки дивних збігів, яких не міг би вигадати ніякий романіст. І вони мали місце зовсім не завдяки чиемусь наміру. Що б сказав з цього приводу сам фон Рінтелен?

У серпні 1915 р. Британія володіла найтаємнішим німецьким шифром і, користуючись ним, наказала фон Рінтелену телеграмою повернутися до Берліна. Його зняли з датського судна, коли воно зупинилося в Ремсгейті для митного контролю, і привезли до Лондона. Військово-морське розвідувальне управління ще не було поінформоване про винахід Шілі, й він був виданий Сполученим Штатам і там відбув чотири роки ув'язнення за саботаж. У 1921 р. фон Рінтелен повернувся до Британії, де й написав свою книгу.

Книга та тур із лекціями, щоб прискорити її збут, принесли йому славу «розвідника-джентльмена», який завжди діяв так, щоб зберегти життя людей. На одній із цих лекцій був присутній чоловік, який мав підстави думати інакше. Це був відставний морський офіцер Деніс Філдз.

Після лекції Філдз підійшов до фон Рінтелена, подякував йому за лекцію й запитав: «Чи можу я вас поздоровити також з потопленням крейсера Natal?» Фон Рінтелен почервонів і дуже розгнівався. «Що за обурливе запитання?! – вигукнув він. – Як можна припустити, що я, фон Рінтелен, міг взагалі колись подумати про таку легководу дію? Ви повинні негайно попросити вибачення».

Але прохання вибачити не було.

